

ských javoch. Ďalej sa nám natíska otázka, či okrem špecifických metodologických výskumov mohli by sa empiricky skúmať aj niektoré otázky pri empirických výskumoch zameraných na riešenie inej problematiky, kde by táto časť bola vedľajšou časťou výskumu a mohla by sa spracovať v jednom centre, ktoré sa touto problematikou zaoberá ako hlavnou. Naše doterajšie pokusy ukazujú, že toto riešenie je možné.

Prvá časť zborníka, ktorej autormi sú A. Lisowski, E. Jesionowska a Z. Gostkowski, sa zaoberá problémami delimitácie. A. Lisowski publikuje výsledky výskumov o práci „spoločenských anketárov“ Redakcie štúdií a hodnotenia programu poľského rozhlasu a televízie. Štúdia je pre nás zaujímavá okrem iného aj z toho hľadiska, že sa u nás vytvorili ústavy výskumu verejnej mienky, ktoré budujú svoju sieť spolupracovníkov. Autor analyzuje sociálnu štruktúru siete spolupracovníkov a jej vplyv na plnenie úloh výskumu.

Štúdia E. Jesionowskej nadväzuje na predchádzajúcu a je urobená na tom istom pracovisku. Autorka však analyzuje problém príčin tendencií v súbore „quota sample“, ktorý vyberali podľa direktív anketári. Všíma si vplyvu vzdelania anketárov na výber respondentov a charakter ich odpovedí. Stavia alternatívu, či vyberať anketárov s vyšším vzdelaním, ktorí vo väčšej miere dodržiať direktívy výberu respondentov, ale u ktorých je zvýšené nebezpečenstvo vsugerovania odpovedí, či robotníkov a roľníkov, ktorí sice horšie dodržiavajú direktívy výberu, ale je u nich menšie nebezpečenstvo vsugerovania odpovedí.

V druhej časti tejto štúdie sa autorka zaoberá problémom príčin odmietnutia rozhovoru respondentom. Napriek tomu, že počet týchto odmietnutí je nízky, anketári s vyšším vzdelaním uvádzajú častejšie ako hlavný dôvod odmietnutia nezáujem o tématiku výskumu, zatiaľ čo tri ďalšie skupiny motívov: znechutenie, strach a obava, resignácia z vypovedania mienky, sa pohybujú na rovnakej úrovni od 13%—15%.

Gostkowski sa v tejto časti zaoberá problematikou reprezentatívnosti súborov čitateľov týždenníkov, kupujúcich časopis v stánku. Autor podrobne popisuje najoptimálnejší postup pri tejto procedúre.

Najrozsiahlejšia druhá časť je venovaná analýze spoločenskej situácie rozhovoru. Tejto jednej z najnáročnejších výskumných techník sa právom venuje najväčšia pozornosť.

Obecnejší charakter majú štúdie M. Jastrzab a o vplyve pohlavia anketára na výsledky získané vo výskumoch a K. M. Słomczyńskiho o vplyve oficiálnej a privátnej situácie pri rozhovore na výpovede respondentov z radov inteligencie.

Problematike, ktorou sa zaoberá M. Jastrzab, sa venovalo v doterajších výskumoch málo pozornosti, možno aj preto, že metodika výskumu je veľmi náročná, pretože musí zabezpečiť rovnaké skupiny respondentov pre mužov a ženy a konštruovať

indikátory, ktoré by umožňovali prejav respondentov optimálne pre obe pohlavia. Autor zvolil štyri kategórie indikátorov: kultúrnu situáciu, hodnotenie životnej situácie, vyjadrenie náboženských názorov, charakter informácie o meste v ktorom respondenti žili. Autor podrobne verifikuje každú jednotlivú oblasť a prichádza k obecnjším záverom. Vplyv pohlavia anketára na výsledky výskumov nie je podstatný. Rozdiely získaných odpovedí u mužov a žien sú malé. Muži však častejšie ako ženy získavajú lepší obraz o skúmanej osobe alebo jej situácii. Muži častejšie získavajú oficiálne odpovede a výpovede optimistickejšie, zatiaľ čo ženám sa skôr darí prelomiť bariéru zábran u respondenta a získať privátne odpovede aj pri otázkach, ktoré vyžadujú viacej dôvery a získavajú od respondentov aj väčší počet informácií. Všeobecne sa prejavuje tendencia ukázať sa v lepšom svetle výskumníkovi iného pohlavia.

Veľmi závažnou je problematika, ktorou sa zaoberá K. M. Słomczyński, a špeciálne v našich podmienkach má veľký význam. V rokoch kultú osobnosti sa ľudia zo skúseností poučili, že si treba dávať pozor, kde môžu vysloviť svoju privátnu mienku a kedy a kde treba vysloviť mienku oficiálnu. Pri obnovení sociologických výskumov často sa stretávame s recidivami tohto stavu. Náš výskum ukazuje, že najviac času pri získavaní respondenta pre rozhovor sa vynakladá na presvedčovanie zachovania anonymity, prekonávanie strachu z dôsledkov výpovede privátnej mienky, teda na prelomenie bariéry nedôvery, najmä v roľníckom prostredí. Słomczyński skúma túto problematiku u inteligencie. Základným cieľom bolo zistenie odlišností výpovedí v „umelej“ situácii a v rôznych reálnych životných situáciách. Paralelne s tým rieši problém úprimných a neúprimných výpovedí. K tomu autor vypracoval vhodnú metodiku a dôsledne premyslel stratégiu výskumu. Na základe výsledkov výskumu rozdeľuje autor skúmané osoby do troch kategórií: 1. osoby, ktoré dávajú výpovede úprimné, ale sa nezhodujúce s „privátnym“ názorom, 2. osoby, ktoré úmyselne klamali výskumníčku a teda hovorili neúprimne a 3. prípady, kde výpovede nemôžu byť hodnotené v kategóriách „úprimné“ a „neúprimné“, pretože respondentov problematika dotazníka vôbec nezaujala. Autor prichádza k záveru, že na charakter výpovede respondenta v závislosti od situácie vyplývajú štyri faktory: predstava o cieľoch výskumu a využití jeho výsledkov, pocit anonymity, postoj k výskumníkovi ako k predstaviteľovi inštitúcie, pod menom ktorej sa výskum realizuje, a vzťah respondenta k samotnej výskumnej technike.

M. Lutyńska rieši obdobný problém pri výskume úradníkov. Dochádza k záveru, že pri každom empirickom výskume pôsobí na výsledky určitá charakteristická mikroštruktúra, na ktorú pôsobia väčšie a širšie makroštruktúry. Veľkú úlohu pri výskume zohráva faktor osobnosti výskumníka.

A. Sztudyngerová - Kaliszewiczová si vybrala problematiku, ktorá sa nám na prvý pohľad zdá vzdialenejšia od problematiky analýzy spoločenskej situácie rozhovoru — výskum vierohodnosti výpovedí pri sčítaní ľudu. (Charakter tohto sčítania má formu standardizovaného rozhovoru a nie samosčítania ako u nás.) Autorka upozorňuje na to, že sa často vyskytuje názor, že údaje o faktoch sú pravdivé a možno ich ľahko verifikovať, zatiaľ čo údaje o názoroch sú problematické a verifikujú sa ťažko. Autorka vyvracia na viacerých príkladoch prvú časť predchádzajúceho tvrdenia a ukazuje, z akých príčin aj pri údajoch o faktoch dochádza veľmi často k skresleniu. K verifikácii údajov zo sčítania si vybrala mestečko s osem tisíc obyvateľmi. Porovnávala rok narodenia (5% nezhdodnosti), počet detí (2,2%), vzdelanie (22,3%), počet izieb v dome (17,8%). Autorka analyzuje jednotlivé príčiny nezhdodnosti a poukazuje, ako im treba pri sčítaní predchádzať.

Poslednou štúdiou v tejto časti je Gostkowského analýza „panelového efektu“ vo výskume volieb v roku 1961 v Poľsku a porovnávanie niektorých výsledkov s analógickými výsledkami pri voľbách v USA.

Tretia časť zborníka obsahuje dva príspevky o skúšaní nových výskumných techník. K. Brzozowska skúšala nahrávanie rozhovoru na magnetofón v prostredí malého mestečka. Autorka rieši problém v dvoch rovinách: vzťah respondenta k nahrávaniu rozhovoru a relácia medzi obsahom nahrávaného rozhovoru a záznamom výskumníka, ktorý sa robil paralelne s nakrúcaním. Tento pokus dáva možnosť skúmať tak meritórnu ako i metodickú stránku výskumu. Takýto spôsob sa ukazuje ako veľmi výhodný pre pilotáž a školenie anketárov.

Reagovanie respondentov na nahrávanie bolo však podmienené tým, že anketár v tomto prostredí bol už známy z predchádzajúcich výskumov a preto nahrávanie nenarazilo u respondentov na žiadne prekážky. Skutočnosť, že výskumník robil záznam o rozhovore, odvádzala pozornosť od nahrávania a respondent prispôboval výpovedť skôr technike záznamu ako technike nahrávania.

Autorka však zdôrazňuje, že išlo o špecifické prostredie a ťažko je usudzovať, ako by takýto experiment dopadol v prostredí, kde sa objaví výskumník prvý raz. Celý tento výskum je veľmi podnetný a možno odvodit od neho ďalšie varianty.

K. M. Jumrychová popisuje techniku odpočúvania rozhlasovej relácie z magnetofónového záznamu spolu s respondentom a jeho správanie sa a verbálne reakcie na túto reláciu.

Sborník ako celok predstavuje práce, ktoré vlastne vznikli v predchádzajúcich rokoch na viacerých pracoviskách bez jednotnej koncepcie. To sa muselo prejavit v metodologickom prístupe jednotlivých autorov i rôznej kvalite spracovania štúdií. Je to však prvý zväzok, obsahujúci práce, ktoré vznikli pred vznikom oddelenia metód a

technik... Vieme, že práca v tejto oblasti sa už dnes rozvinula oveľa širšie a dúfame, že druhý zväzok nedá na seba dlho čakať.

Táto práca je v socialistických krajinách skutočne priekopnícka, svojimi závermi veľmi potrebná pre našu rozvíjajúcu sa metodológiu. Bolo by však potrebné uvažovať o tom, či by nebolo možné pristúpiť aj v tejto oblasti k užšej vzájomnej spolupráci metodológov socialistických krajín. Seminár UNESCO v roku 1966 vo Varšave o metodológii v sociológii dal veľa podnetov v tejto oblasti. Teraz by šlo o ich konkrétne rozpracovanie a realizovanie.

Ján Pašiak

Paul F. Lazarsfeld, Neil W. Henry (Eds.): *Readings in Mathematical Social Sciences (Čtení o matematických společenských vědách)*, Chicago; Science Research Associates 1966, str. 371.

O stále větší pozornosti, která se upírá k používání matematického aparátu ve společenských vědách, svědčí jednak řada knih a časopiseckých článků, jednak řada různých konferencí a seminářů věnovaných tomuto tématu, a dokonce i název, který se objevil pro tuto oblast aplikací matematiky: „Mathematical Social Sciences“, a speciálně pro aplikace matematiky v jednotlivých vědních oborech: „Mathematical Psychology“, „Mathematical Sociology“. Hledání českých ekvivalentů k těmto termínům může působit rozpaky. Název „aplikace matematiky v sociologii“ je trochu dlouhý a neoperativní, a doslovný překlad „matematická sociologie“ by mohl svést čtenáře k domněnce, že jde o samostatnou sociologickou disciplínu, což by ovšem bylo přinejmenším nepřesné. Přikloňme se zde k druhé možnosti, hlavně pro její stručnost. Název „matematická sociologie“ však musí být správně pochopen. Tato oblast lidského bádání, která nechce a ani nemůže být samostatná, soustřeďuje úsilí sociologů a matematiků o využití širokého matematického aparátu jako metodologické zbraně při terénním výzkumu i při budování sociologické teorie; a tu jde nejen o tradiční postupy matematické statistiky, bez kterých si již dnes sociologické metody nedovedeme dobře představit, ale o matematiku vůbec. Speciálnost matematického aparátu ji snad trochu vzdaluje a osamostatňuje, avšak jde jen o jev přechodný, způsobený zatímní nezvyklostí a nezaběhnutostí aplikací matematiky v sociologii.

Jednou z akcí pro přípravu pracovníků v tomto oboru je pravidelně se opakující seminář UNESCO o aplikaci matematiky ve společenských vědách. Duchovním otcem těchto seminářů a jejich pravidelným vědeckým ředitelem je jeden z hlavních představitelů matematické sociologie Paul F. Lazarsfeld. Na základě zkušeností z prvních tří seminářů sestavil se svým kolegou, matematikem Neilem W. Henrym (oba jsou z Bureau of Applied Social Research, Co-

lumbia University, USA), kolekci článků z různých publikací, která má podat přehled o různých možnostech aplikací a též o různých matematických technikách použitých v jednotlivých modelech.

Je zřejmé, že žádný sborník nemůže podchytit problematiku aplikací matematiky ve společenských vědách v plné šíři. A nemůže plně ukázat všechny možnosti. Proto se redaktoři sborníku omezují jen na některé oblasti společenské problematiky, na sociální psychologii, sociologii, politickou vědu a antropologii.

Kniha je rozdělena na čtyři části:

- I. Introduction (Úvod)
- II. Problems of Measurement (Problémy měření)
- III. The Mathematical Study of Small Homogeneous Groups (Matematické zkoumání malých homogenních skupin)
- IV. The Study of More Complex Aggregates (Zkoumání složitějších agregátů)
- V. Models Analyzing Processes (Modely pro analýzu procesů).

První část obsahuje pouze úvodní stať P. F. Lazarsfelda a N. W. Henryho *Mathematics and Social Sciences*, která obsahuje tmelící komentář k jednotlivým textům a zabývá se obecnými otázkami aplikace matematiky ve společenských vědách.

V druhé části mají všechny články společný rys spočívající v tom, že asociace mezi jednotlivými zkoumanými veličinami jsou vysvětlovány pomocí rozložení základního souboru na takové podsoubory, mezi nimiž se už žádná asociace nevyskytuje. Tato myšlenka vede k různým modelům popsaným v pracích F. M. Lorda (*The Relation of Test Score to the Trait Underlying the Test*), W. A. Gibsona (*Three Multivariate Models: Factor Analysis, Latent Structure Analysis and Latent Profile Analysis*), P. F. Lazarsfelda (*Latent Structure Analysis and the Test Theory*), G. Rasche (*An Individualistic Approach to Item Analysis*).

V třetí části je společným jmenovatelem jednotlivých příspěvků popis struktury a chování v malých homogenních skupinách. Jsou tu zařazeny základní práce dotýkající se problematiky. Jako první je dnes již téměř „klasický“ článek R. D. Luce a A. D. Perryho o maticové metodě pro analýzu skupinové struktury. Dále následuje příspěvek H. A. Simona a H. Guetzko-va, v němž jsou pomocí aparátu rovnice matematicky formulována tvrzení Festingerova o chování malých skupin, jež byla získána z pokusu. Nová formulace vede k novým zajímavým výsledkům a možnostem bohatší interpretace. V práci J. G. Kemenyho a J. L. Snella je popsán model psychologického pokusu Aschova a předvedeno řešení tohoto modelu. Velmi důležitý je J. S. Colemanův článek *Reward Structures and the Allocation of Effort*, ve kterém je odvozeno rozložení členů skupiny podle alternativního znaku, jímž je volební postoj, přičemž se už uvažuje o vzájemném ovlivňování členů. Model vývoje mínění

v kolektivu, který vede na Markovský řetězec, je obsahem článku G. Krewerese, který uzavírá třetí část.

Do čtvrté části jsou zahrnuty studie komplexnějších celků. V prvním příspěvku, který napsal H. C. White (*Models of Kinship Systems with Prescribed Marriage*) a který je výjimkou z autorovy knihy, je popsána maticová metoda, jež je jakýmsi zobecněním metod používaných v sociometrii. J. Marshall v další stati se zabývá problémy organizace a rozhodování v ní, J. G. March problémy vztahu mezi hlasy a zastoupením politických stran v USA a v Anglii. Se základními pojmy teorie her se může čtenář seznámit v M. Shubikově *Games Decisions and Industrial Organization*, kde jsou shrnuty i některé možnosti aplikace této teorie. Čtvrtá část je zakončena Guilbaudovou prací o problému agregace individuálních voleb v kolektivním rozhodování. Poslední oddíl knihy, *Modely pro analýzu procesů*, zahajuje L. A. Goodman článkem o výsledcích omezení porodnosti na složení obyvatelstva podle pohlaví. Popis „Stayer-Mover Model“, pravděpodobnostního modelu pro problémy mobility, je v článku J. Blumena, M. Kogana a P. J. McCarthyho. Tento model je velmi důležitý, neboť je použitelný na různé společenské situace. Známí odborníci v oboru stochastických modelů teorie učení, R. R. Bush a F. Mosteller, srovnávají ve své stati osm různých modelů této teorie: lineární dvouoperátorový model, model Hullův, Hullův s individuálními rozdíly, Markovský, Restleho, Krechevského a dva modely Thurstonovy. Posledním článkem páté části i celé knihy je příspěvek B. Mandelbrodta o teorii informace, o psycholingvistice a o teorii slovních frekvencí.

Aplikační prostor v knize zahrnutý je tedy obrovský. Je zřejmé, že takovýto sborník musí dělat dojem jisté neuspořádanosti a nesystematičnosti. Na druhé straně však je tímto způsobem možno podat na výběru nejlepších publikací přehled o možnostech a technikách aplikací. Téměř každé téma by mohlo být námětem pro samostatnou monografii, a také již mnohdy bylo. Příspěvky ve sborníku jsou nejen časopisecké články, ale i části již publikovaných knih. Redaktoři proto za každou částí uvádějí kromě referencí jednotlivých článků krátký seznam stručně anotované nejdůležitější literatury, která se váže k probíraným tématům.

Na konci knihy je několik odkazů na nejdůležitější knihy vyšlé v oblasti aplikací matematiky ve společenských vědách.

Články jsou zřejmě vybírány s několika záměry, jimiž jsou mj. přístupnost pro matematiky, původnost a autoritativnost, snaha ukázat matematiku v co největší variabilitě použití i aparátu: jako aplikační nástroj pro terénní výzkum i pro budování teorie.

Sborník je zamýšlen pro absolventy studia společenských věd, kteří se chtějí touto problematikou zabývat, a předpokládá matematické znalosti spočívající zhruba ve

znalosti základů počtu pravděpodobnosti, některých matematicko-statistických postupů, základů diferenciálního počtu a pochopení maticového počtu. Některé obtížnější vztahy a postupy jsou u jednotlivých textů vysvětlovány krátkými „editors notes“, takže čtení matematického textu nedělá velké potíže.

Tato práce obou redaktorů (a stejně tak i další obdobný sborník, který připravují) nepochybně splní nejen svůj prvotní záměr být pomůckou pro semináře UNESCO, ale jistě bude mít dosah daleko širšího okruhu čtenářstva.

Jan Řehák

Sociálně politické rysy dnešní mladé generace ČSSR a některé příčiny protispolečenských jevů v této oblasti

V říjnu 1965 byla ve Sborníku Studijní a analytické skupiny ministra vnitra — „Studie — informace — komentáře“ č. 6, roč. II. — uveřejněna studie nazvaná *Sociálně politické rysy dnešní mladé generace ČSSR a některé příčiny protispolečenských jevů v této oblasti*. Jejím autorem je kolektiv pracovníků Studijní a analytické skupiny.

Diskuse o mládeži jsou dnes u nás velmi aktuální. Mluvit o mládeži, pronášet o ní více či méně kategorické soudy, zkrátka vyjádřit své názory na „problém mládeže“, je dnes módou, patří to takřka k povinnostem československého občana. Vyjadřují se téměř všichni, a — jak bývá pravidlem — bohužel více ti, kteří přicházejí s mládeží do styku spíše náhodně, než ti, kteří jí opravdu znají. Výsledkem je, že jsou za problémy často vydávány pseudoproblémy a skutečné problémy jsou překrývány a odsouvány stranou.

Tuto skutečnost a nebezpečí z ní vyplývající si zřejmě uvědomují pracovníci Studijní a analytické skupiny ministra vnitra. Ve své studii věnují pozornost jednomu z nejzávažnějších problémů — kriminalitě a antisociálnímu jednání mládeže. U těchto jevů lze nejen u nás, ale i ve všech průmyslově vyspělých zemích zaznamenat určitou vzestupnou tendenci. Autoři celou svou práci ukazují, že zastavit růst trestné činnosti a protispolečenského jednání mladých lidí není a nemůže být jen záležitostí veřejné bezpečnosti nebo pracovníků soudu a prokuratury; znamená to řešit celý velmi složitý komplex příčin, který daleko přesahuje rámec působnosti těchto institucí.

Vzhledem k tomu, že tato publikace vyšla v poměrně malém nákladu a je pravděpodobně mnohým sociologům zabývajícím se mládeží málo známá, domníváme se, že bude vhodné informovat o ní podrobněji.

Studii lze rozdělit na dvě části — první je obecně teoretická, druhá obsahuje rozbor některých konkrétních faktorů, které v trestné činnosti a antisociálním jednání mládeže hrají nejvýznamnější úlohu.

V první části se autoři zabývají sociálně politickými rysy mladé generace, psychikou mladé generace socialistické epochy a

některými zvláštními rysy mladé generace 60. let.

Problém mladé generace se stává aktuálním a společensky významným tématem od sklonku 50. let. Do jeho úspěšného řešení však dosud zasahuje řada negativních činitelů. Mezi ně patří nejen nesprávné chápání a hodnocení vlivu měnících se společenských podmínek na formování rysů mladé generace a s tím související neobjektivní, často víceméně intuitivní soudy o mládeži, úlohu zde hraje i fakt nejednotnosti terminologie v této oblasti. Závažným problémem je samotné vymezení pojmu „mládež“, které je závislé na pojetí fyzického, duševního a společenského dospívání. Obtížnost vymezení je o to větší, že mládež není homogenní kategorií. Autoři se snaží najít definici mládeže, která by maximálně postihla obsah i rozsah tohoto pojmu. Definují mládež jako samostatnou věkovou sociální skupinu „... mezi věkovou skupinou dětí a věkovou skupinou dospělých“, která je „... charakterizována přípravou pro život, výchovou v nejširším i užším slova smyslu, za členováním do určitého společenství a v něm do určitého společenského vrstvy či skupiny, hledáním svého místa v daných ekonomicko-sociálních vztazích a posléze stabilizací určitého ekonomicko-sociálního a kulturního postavení v těchto vztazích. Mládež je diferencována třídně (v třídních společnostech), vrstevně, skupinově (např. profesionálně), etnicky, teritoriálně, kulturně mikrosociologicky (např. podle sociálně kulturních typů rodiny apod.)“ (str. 5).

Specifikaci a diferenciaci mládeže pokládají za základní obecně teoretické východisko pro jakékoliv zkoumání mládeže. K jejím psychosociálním vlastnostem je třeba přistupovat jako ke korelátům jejího společenského postavení a místa ve společenském systému hodnot. Daná historická etapa vždy modifikuje ony psychické rysy mládí, které potenciálně vyplývají z procesu dospívání. Společným znakem veškeré mládeže je pak dynamičnost a agresivita.

Socialistická společnost je potenciálně schopna uspokojovat objektivní a subjektivní zájmy mladé generace, v současné době však nemůže eliminovat negativní vliv jednostranné dělby práce a v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí stále se zvyšující specializace pracovních úkonů, jež brání všestrannému rozvoji osobnosti a způsobují, že člověku unikají intelektuální cíle výrobního procesu. Dynamičnost a agresivita mládí, malá životní zkušenost a z ní vyplývající tendence k jednostrannému usuzování se mění u značné části mládeže ve skepsi, deziluzi a bezcílnou životní nudu, když pozná, že je dána určitá, pro mnohé jednotlivce nepřekročitelná mez možností jejich uplatnění ve společnosti. Smyslem života se pak pro ně stává uspokojování okamžitých individuálních zájmů a potřeb, které za určité situace může vést až k antisociálnímu jednání. Negativně působí na psychiku mladého člověka i trvající nebezpečí války. Rozpornost vlivu průmyslové civilizace na